

**5.6.5. (07.00.09) ИСТОРИОГРАФИЯ, ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ, МЕТОДЫ
ИСТОРИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ**
**5.6.5. ТАЪРИХНИГОРӢ, МАНБАЪШИНОСӢ ВА МЕТОДӢОИ ТАДӢИҚИ
ТАЪРИХӢ**
**5.6.5. HISTORIOGRAPHY, KNOWLEDGE OF ORIGINS, METHODS OF
HISTORICAL RESEARCH**

УДК 930

DOI 10.24412/3005-849X-2024-3-43-48

**АКАДЕМИК НУЪМОН
НЕЪМАТОВ ВА КАШФИЁТИ
РАМЗИ РИМ ДАР УСТРУШАНА**

**АКАДЕМИК НУГМАН
НЕГМАТОВ И ОТКРЫТИЕ
СИМВОЛА РИМА В
УСТРУШАНЕ**

**ACADEMICIAN NUGMAN
NEGMATOV AND THE SYMBOL
DISCOVERY OF ROME IN
USTRUSHANA**

Шарипов Парвиз Шавкатович, унвонҷӯи кафедраи таърихи халқи тоҷик, муаллими кафедраи ҳуқуқшиносии МДТ “ДДХ ба номи академик Б.Гафуров” (Хуҷанд, Тоҷикистон)

Шарипов Парвиз Шавкатович, соискатель кафедры истории таджикского народа, преподаватель кафедры правоведения ГОУ “ХГУ имени академика Б. Гафурова” (Худжанд, Таджикистан)

Sharipov Parviz Shavkatovich, applicant of the department of the History of the Tajik Nation under the SEI “KhSU named after academician B. Gafurov” (Khujand, Tajikistan) **e-mail:** shavkat_5353@mail.ru

Яке аз кашфиётҳои нодири асосгузори илми бостониносии миллии тоҷик, дастпарвари мактаби маъруфи ховариносию бостониносии Ленинград (Санкт-Петербург) Н.Неъматов – «модагурги капитолӣ» – рамзи Рим дар Бунҷикат (Уструшана) таҳлил шудааст. Зикр мегардад, ки ин бозёфт хеле нодиру ҳайратангез буда, назири он дар ҷои дигаре ёфт нашудааст. Оид ба таърихи пайдоиши ривоят дар хусуси ҷимояю парастии фарзанди инсон аз ҷониби модагург, мавҷудияти ин ривоят дар қиссаю афсонаҳо, асотир, адабиёти хаттию ишфоҳии мардумони Шарқу Фарб маълумот оварда шудааст. Дар асоси таҳлили таълифот ва андешаҳои академик Н.Неъматов чунин хулоса шудааст, ки тасвири манзараи модагурги капитолӣ дар Бунҷикат маҳсули асотир, фалсафа, санъат ва эҷодиёти мардуми маҳаллӣ – уструшаниён қадим мебошад. Таъкид гардидааст, ки сюжети модагурги ба қудакон ширдиҳанда аз сарзамини Эрони қадим аввал дар байни этрусҳои Осиёи Сағир паҳн шуда, дертар баъди ҳиҷрати онҳо ба Италия (тибқи маълумоти Ҳеродот) дар ин сарзамин густариш ёфтааст.

Калидвожаҳо: академик Н. Неъматов, Бунҷикат ба Уструшана, кашфиёт, модагурги капитолӣ, рамзи Рим, асотир, фалсафа, санъат

Анализируется одно из уникальных открытий основателя национальной таджикской научной археологической школы, воспитанника известной научной школы востоковедов и археологов Ленинграда (Санкт-Петербурга) Н. Негматова – «капитолийская волчица» – символ Рима, обнаруженный им в Бунджикате, что в Уструшане. Подчеркивается, что эта находка является уникальной и не имеет аналогов. О возникновении легенды о защите и воспитании человеческого дитяти волчицей, о существовании этой легенды приводятся сведения в рассказах, сказках, в мифологии, письменной и устной литературе народов Востока и Запада. На основе анализа публикаций и предположений академика Н. Негматова дано заключение, что сюжет в Бунджикате, связанный с капитолийской волчицей, является продуктом мифологии, философии, искусства и творчества местных жителей – древних уструшанцев. Подчеркивается, что сюжет о капитолийской волчице,

кормящей детей, распространился из Древнего Ирана сначала среди этрусков Малой Азии, а позднее, после их переселения в Италию (согласно сведениям Геродота), распространился в этой стране.

Ключевые слова: академик Н. Негматов, Бунджикат в Уструшане, открытие, капитолийская волчица, символ Рима, мифология, философия, искусство

The article dwells on one of the unique discoveries of the founder of the national Tajik scientific archaeological science, a graduate of the famous scientific tenet of orientalists and archaeologists of Leningrad (St. Petersburg) N. Negmatov being "The Capitol Werewolf" – the symbol of Rome found in Bunjikat (Ustrushana). It is emphasized that the relevant finding is very unique and amazing and has no analogue. About the history of the origin of the legend about the protection and upbringing of a human child by a she-wolf, about the existence of this legend are given in stories, fairy tales, mythology, written and oral literature of the peoples of the East and West. Proceeding from the assumption of the analysis of the research and opinions of academician N. Negmatov it is concluded that the story of Capitol Werewolf in Bunjikat is considered to be a product of mythology, philosophy, art and creativity of the local population – the ancient Ustrusha inhabitants. It is underscored that the story of the Capitol Werewolf feeding children was spread from ancient Iran first among the Etruscans of Asia Minor, later on after their migration to Italy (according to Geradotus) it spread to this country.

Keywords: academician N. Negmatov, Bunjikat in Ustrushana, discoveries, Capitol Werewolf, symbol of Rome, mythlogy, philosophy, art

Академик Нуъмон Неъматов поягузори мактаби илмии археологияи тоҷик ба ҳисоб рафта, номи ӯ дар радифи маъруфтарин муаррихони ватанӣ қарор дорад. Ин донишманди асил ва олими сермахсул тамоми ҳаёт ва фаъолияти илмии худро ба таҳқиқи омӯзиши таъриху тамаддуни бостонии тоҷикон – ҳосатан ду марказҳои бузурги он – Хучанди бостон ва Уструшанаи қадим бахшидааст. Ба қалами ин донишманди сермахсул беш аз 700 асари бузургҳаҷму бунёдӣ, ҷамъбасти, рисолаҳои илмӣ, китобҳои дарсӣ, мақолаҳои илмӣ, илмӣ-оммавӣ ва ғайра тааллуқ дорад, ки ба таърих, тамаддун ва фарҳанги замони бостон, асримиёнагии тоҷикон бахшида шудаанд [16, с. 111].

Ду кашфиёти нодири Н.Неъматов – муайян кардани мавзеи ҷойгиршавии (локализатсияи) Хучанди антиқа (Искандарияи Ақсо) ва пойтахти Уструшана – Бунҷикати қадим ва бозёфти рамзи Рим – модагурги капитолий дар Шаҳристон номи ӯро дар радифи бузургтарин олимони бостоншинос машҳур намуд. Дар байни олимони доир ба мавзеи ҷойгиршавии Искандарияи Ақсо баҳс вучуд дошта, баъзе муҳаққиқон тахмин мекарданд, ки ин шаҳр миёни Хучанди имрӯза ва Бекободи Ҷумҳурии Ёзбекистон ҷойгир буд. Дар натиҷаи ҳафриёт, кашфиёт ва тадқиқот дар Қалъаи Хучанд Н.Неъматов исбот намуд, ки Искандарияи Ақсо ё Канорӣ маҳз Хучанд мебошад. Ин кашфиёти олим имкон дод, ки умри беш аз дуним ҳазорсола доштани шаҳри Хучанд исбот шуда, соли 1986 ҷашни 2500-солагии Хучанди бостонӣ ва 50-солагии Ленинобод ном гирифтани он дар сатҳи баланд таҷлил гардад ва ба ин муносибат шаҳри Ленинобод (Хучанд) бо Фармони Раёсати Шурои Олии ИҶШС бо ордени «Дӯстии халқҳо» мукофонида шуда буд [17, с. 4].

Академик Н.Неъматов яке аз поягузорони мактаби илмии истаравшаншиносӣ ба ҳисоб рафта, аз шумораи умумии осори илмии нашршудаи олим, ки дар боло зикр гардид, қариб 200 таълифоти ӯ ба таърих ва фарҳанги Уструшанаи қадим ва ибтидои асрҳои миёна бахшида шудаанд. Ба академик Н.Неъматов кашфи асрори Уструшанаи бостонӣ – вилояти дорои тамаддуни хеле ғанӣ ва қадим ва як қатор бозёфтҳои дигари нодир тааллуқдоранд, ки дар натиҷаи фаъолияти ҷустуҷӯӣ ва ҳафриётҳои дастаи (экспедицияи) комплексии

археологии Тоҷикистони Шимолӣ тӯли солҳои 60-70-ум асри XX таҳти сарвари ӯ ба амал омаданд. Кашфиёти тамаддуни Уструшана ба ганҷинаи фарҳанги ҷаҳонӣ шохкорҳои санъату ҳунари меъморӣ, ороишӣ, мусаввирӣ ва қандакорӣ пойтахти Уструшана – Бунҷикат, Қалъаҳои Қаҳқаҳа I-II-III, Чилхучра, Нуртеппа, дигар обидаҳои ин маркази бузурги таърихӣ ва фарҳанги пурғановати тоҷиконро ворид намуда, номи академик Н.Неъматов ва мактаби илмӣ ӯро миёна аҳли илм соҳибэҳтиром ва шӯҳратёр намуд.

Симои асосиҳои модагурги каптолӣ дар байни римиёни қадим, ки гӯё поягузори модари шаҳрҳои дунё Рим – дугоникҳо Ромул ва Ремро аз марғ наҷот додааст, хеле маъмул буд. Мувофиқи ин ривоят, ҳимоятгарони шаҳри Троя (дар Осиёи Сағир) бо сарвари Эней – писари Афродита ва Анхис баъди мағлубият аз рақибони худ савори кишти ба музофоти Латиуми Италия ақибнишинӣ карданд. Дар ин ҷо пасавлоди Эней ва писари ҳокими шаҳри Албалонг Амулий бо қасди аз байн бурдани ворисони тахт – Ромул ва Рем, ки аз насли Эней ва фарзандони Марс ва Рея Силвия буданд, дугоникҳоро ба дарёи Тибр мебартояд. Аммо бо амри сарнавишт кӯдакон бо кумаки махлуқони обӣ наҷот ёфта, онҳоро модагурге дар тепшаҳои Каптолии соҳили дарё бо шири худ парвариш менамояд. Кӯдакон пас аз ба воя расидан, саргузашти худро аз ҷӯпоне шунида, аз Амулий қасос мегиранд ва дар мавзеи наҷотёфташон шаҳр бунёд намуданд. Минбаъд миёни бародарон ихтилоф ба вучуд омада, Ромул Ремро нобуд месозад ва шаҳр номи Римро мегирад [15, с. 440].

Таҳқиқоти илмӣ собит намудаанд, ки сюжет ё манзараи модагурги ба кӯдакон ширдиҳанда, аз сарзамини Эрони қадим аввал дар байни этрускҳои Осиёи Сағир (қавму қабоиле, ки дар ҳазорсолаи I пеш аз мелод, дар қисмати шимолу ғарбии нимҷазираи Апеннин (вилояти қадимаи Этрурия, ҳоло Тоскана) зиста, тамаддуни аз римиён пешро офаридаанд ва ба онҳо таъсири зиёд расонидаанд) паҳн шуда, дертар баъди ҳиҷрати онҳо ба Италия (тибқи маълумоти Ҳеродот) дар ин сарзамин низ густариш ёфт ва яке аз ривоятҳои дӯстдошта ва маъмултарин дар байни этрускҳо ғардид. Мучассамаи машҳури тиллоии модагурги каптолӣ, ки онро этрускҳо дар асри VI-V пеш аз мелод сохтаанд, ҳоло дар Осорхонаи Ватикани Рим маҳфуз аст.

Чунин ривоят ё афсона дар бораи меҳрубонии модагург ба кӯдаки инсон ё ба фарзандони ягон шохзода, шахси асилзода, ки ба дарё партофта шудааст ӯро ҳайвон, ҷӯпон, ҳунарманд, намояндаи мардуми одӣ дар паноҳи худ парвариш намудаанд, дар байни мардуми ориёасли Эрон ва Тӯрони қадим хеле роичу маъмул буд. Масалан, чунин афсонаи анъанавӣ дар бораи шоханшоҳи давлати қадими Эрон – Куруши Кабир низ паҳн шуда буд. Дар санъати қадимаи мардуми ориёитабор дар тӯморҳо, бозубандҳо, шаддаҳо ва дигар ороишот паҳн шудани ин сюжет бе сабаб нест. Чунин ривояту афсона дар миёни қавму қабилаҳои турктабор ҳам хеле маъмул аст. Дар байни онҳо чунин эътиқоде паҳн шуда буд, ки гург одамонро дар паноҳи худ нигоҳ дошта, аз ҳар гуна бадбахтиву мусибат ҳимоя мекунад. Мувофиқи яке аз ривоятҳо туркони қабилаи тукю аз насли модагургу писарбачаи 10-солае пайдо шудаанд, ки аз дасти душманон ҳалос шуда, ӯро модагург бо шири худ калон кардааст. Модагург аз ин наврас 10 писар таваллуд карда, ҳар кадоми ин писарон саравлоди яке аз авлодони туркон шудаанд. Дар парчами яке аз подшоҳони турктабор Ашина сари гург тасвир ёфта буд. Бозёфти ҳайкалчаи ду нафар саворагони гург, дар яке аз ёдгориҳои шаҳри Бекобод (Уструшанаи шимолӣ) хеле аҷиб аст, ки онро бостоншинос Л.М.Рудковская омӯхта, ба асрҳои VI-VII мелодӣ мансуб донистааст [11, с. 31-32].

Кашфи деворнигораи модагурги каптолӣ дар Бунҷикат, нахустин ва ягона дар Осиёи Марказӣ ва тамоми Шарқ мебошад, ки тамоми мазмуни ин ривоятро хеле нодиру саҳеҳ ва мукамал инъикос намуда, назир надорад. Ин деворнигора соли 1967 аз ҷониби дастаи Экспедитсияи археологии Тоҷикистони Шимолӣ, ҳангоми ҳафриёти қасри афшинҳои

Истаравшан (асрҳои VIII-X), дар димнаи пойтахти он – Бунчикат (дафинаҳои Қалъаҳои Қаҳқаҳа I-II-III) бозёфт шуд. Манзараи мазкур, дар рӯи девори дарозияш 6 метр, ки сахнаҳои бисёр мураккабро дар бар мегирад, инъикос ёфтааст. Дар деворнигора симои марди болои тахт нишаста (зоҳиран ҳоким) ва зани нимбараҳнаи мӯйҳояш парешони дар канори тахт бо ду зону ҳамида, марди либоси сиёҳпӯш (зоҳиран ҷаллод) ва ҳамон зани нимбараҳна – модар, ки бо зонуҳои ҳамида дар талоши кӯдаконанд, инчунин марди камзӯлу абопӯши ростистода, манзараи дарё, ки дар он маҳлуки гӯшу бурутдори моҳимонанд шино мекунад, дар соҳили дарё бошад, мардуми побараҳнаи куртадароз ва модагурге, ки ду дугоники бараҳнаро шир мемаконад ва ҳамон марди камзӯлу абопӯш (зоҳиран ҷўпон) тасвир ёфтаанд [15, с. 441]. Манзараи наққошии бисёрсахнаи Бунчикат бо маҳорати хеле баланд тасвир шуда, мазмуни ривояти модагургу дугоникхоро басо хуб инъикос намудааст ва аз ин лиҳоз дар санъати тасвирии ҷаҳон беназир аст. Аз деворнигора чунин бармеояд, ки мусаввир бо мазмун, моҳият, ҳикмати ин ривоят хеле хуб ошно буда, онро бо тамоми ҷузъиёт басо моҳирона тасвир намудааст.

Бозёфти мазкур, олимонро барои дарёфти ҷавоб ба чанд савол, аз ҷумла, пайдо шудани рамзи Рим дар Бунчикат оё ҳодисаи тасодуфӣ буд, барои пайдо шудан ва дарки ин мавзӯ дар Усрушана оё замина вучуд дошт, дар ривоят ва эҷодиёти шифоҳии мардуми Осиёи Миёна ин қабил мавзӯ ғоиб не буда, ва ниҳоят наққошии ин тасвир усрушанӣ буд ё нақшу ниғори ин қаср маҳсули дасти рассоми аз Ғарб даъват шуда буд, водор намуд.

Далелҳои мавҷуда дар бораи дар байни қавму қabilaҳо ва халқиятҳои гуногуни Осиё ва Аврупо паҳн шудани сюжетҳои афсонавӣ оид ба модагург исбот менамоянд, ки онҳо ба таври мустақим ё ғайримустақим дар маъхазҳои қадимтарини хаттии халқҳои эронизабон инъикос ёфта, дертар дар байни қabilaҳои туркзабон паҳн шудааст. Аз ин рӯ, ба андешаи академик Н.Неъматов ин ғоя, манзараи зода ва маҳсули эҷоди мардум ва наққошии маҳаллӣ аст, на мусаввири бегона [11, с. 33-34].

Кашфиёти деворнигораи модагурги капитолӣ номи академик Н.Неъматовро дар байни бостоншиносони маъруфи ҷаҳон ворид намуд. Дар ин кашфиёти машҳур ва аз девор кӯчонида гирифтани ба илм ворид намудани осори сюжети модагурги капитолӣ – мутахассис-тармимгар (реставратор) аз Эрмитажи давлатии Санкт-Петербург В.М.Соколовский ва муҳаққиқи тоҷик Аюбҷон Юсуфов иштирок доштанд [3] ва таърихи бозёфт, таҳлили илмӣ он дар мақолаи яқояи Н.Неъматов ва В.М.Соколовский хеле муфасссал баён шудааст [14, с. 438-458].

Соли 2004 шаҳри Рим ҷашни 2753-солагии бунёди худро таҷлил намуд. Бахшида ба ин ҷашн 21 апрели соли 2004 Конференсияи бонуфузи илмӣ сатҳи ҷаҳонӣ созон ёфта буд, ки он дар Қасри машҳури Капитолии мунсипалитети (шаҳрдорӣ) Рим – пойтахти Италия, дар толори Юлий Сезар, ки дорои 1000 ҷои нишаст аст, баргузор гардид. Дар маҷлиси аввали умумӣ (пленарӣ) 3 маъруза – гузориши олими рус, узви вобаста АИ Русия А.Сахаров оид ба таҳқиқи омӯзиши масъалаҳои таърихи Русия, олими тоҷик, академик Н.Неъматов «Модагурги капитолӣ дар Тоҷикистон» ва донишманди машҳури илми ҳукуки Рим, олими итолиёвӣ Перанжелло Каталано баррасӣ гардид [1].

Академик Н.Неъматов дар маърузаи хул оид ба таърихи бозёфт ва кашфиёти худ, таърихи Суғду Уструшанаи замони истилои Искандари Мақдунӣ, омезиш ва таъсири мутақобилаи фарҳангу тамаддуни Шарқу Ғарб, маданияти эленистӣ маълумоти ҷолибро пешниҳод намуд.

Аксари муҳаққиқон бар он ақидаанд, ки тасвири модагурги капитолӣ аз ривояти мардуми Рим гирифта шуда, он ба асоси дигар халқҳо таъсир расонидааст. Академик Н.Неъматов дар ин конфронс як ақидаи хеле ҷолибу ҷасуронаро иброз намуд. Ӯ аз ҷумла

кайд намуд, ки «модагурги капитолии мо (хамоне, ки аз Бунчикати Шахристон ёфт шудааст) хеле нозуктар, латифтар, нафистар, бо табиати нарм ва меҳрубонтар ба кӯдакон – ба фарзандони инсон муносибат мекунад, зеро модагурги мо сарашро ба сӯи кӯдакон гардонида, кӯдаконро меҳрубонона ва бо навозиш мелесад. Аммо модагурги Шумо (рамзи Рим) ин гуна нест, вай сари худро баланд бардошта, хушёрона ба дуриҳо назора дорад ва зоҳиран ба кӯдакон ҳанӯз одат накардааст» [2, с. 46].

Н.Неъматов дар маърузаи худ кайд намуд, ки чунин ривоятҳо, яъне меҳрубонии ҳайвон ба фарзанди инсон дар асотири мардуми ориёӣ, Шарқ, аз ҷумла тоҷикон, низ хеле фаровон аст, ки он робитаи ногусистании табиат ва инсон, як ҷузъи табиат ва фарзанди он будани инсонро таъкид менамояд ва модагурги Бунчикат маҳсули завқу ҳаёлот ва фалсафаи мардуми сарзамини ниёгони тоҷик аст.

Пас аз маъруза ба академик Н.Неъматов ҳайкалчаи рамзи Рим – модагурги капитолӣ, ки аз омехтаи металли қимматбаҳо рехта шуда, дар як сандуқчаи пахмалии хеле зебои худкушо ҷойгир шуда буд, ҳамчун меҳмони фахрии Рим, зеро қарсақҳои пурмавҷ тақдир гардид, ки дар рӯи он ибораи «Академик Неъматов» бо алифбои қадимаи римӣ ҳаққоқӣ шудааст [2, с. 46].

Кашфи тамаддуни Уструшана, ҳосатан рамзи Рим – модагурги капитолӣ дар Бунчикат ва дигар ҳафриёт, кашфиётҳои нодири академик Н.Неъматов номи ўро дар саҳифаҳои таърихи илми тоҷик ва ҷаҳонӣ ҷовидонӣ намуданд.

ПАЙНАВИШТ:

1. Зиё Абдулло. Меҳри «Модагурги капитолӣ»: Сӯҳбат бо академик Н.Неъматов // *Ҷумҳурият*. – 2004 – 25 сент.
2. Зиё Абдулло. Меҳри «Модагурги капитолӣ»: Сӯҳбати адиби шинохта З.Абдулло бо академик Н.Неъматов // *Тадқиқоти гуманитарии Осии Марказӣ*. – 2008. – №7. – С. 43-47
3. Марофиев С. Таърихчаи кашфиёти археологӣ тасвири модагург дар Бунчикат // *Ҷамаи Шахристон*. – 2006 – 20-30 дек.
4. Негматов Н. «Капитолийская волчица» на Шахристанских холмах // *Коммунист Таджикистана*. – 1967. – 7 окт.
5. Негматов Н. Еще раз о римской волчице // *Коммунист Таджикистана*. – 1967. – 3 дек.
6. Негматов Н. «Капитолийская волчица» в Таджикистане / Н. Негматов // *Наука и жизнь*. – 1968. – №1. – С. 33-34
7. Негматов Н. Эмблема Рима в живописи Уструшаны / Н. Негматов // *Изв. АН ТаджССР. Отд-ние обществ. наук*. – 1968. – №2. – С. 21-32
8. Негматов Н. Поэма в дереве (Резное панно из Бунджиката) / Н. Негматов // *Наука и жизнь*. – 1970. – №4. – С. 54-55
9. Неъматов Н. Сайри ривояти қадим // *Комсомоли Тоҷикистон*. – 1970. – 30 окт.
10. Неъматов Н. Бозёфтҳои қадима: модагурги капитолӣ дар деворнигораҳои Бунчикат // *Тоҷикистони Советӣ*. – 1970. – 13 нояб.
11. Неъматов Н.Н. Асрори Истаравшан / Н. Негматов. – Душанбе: Ирфон, 1972. – 52 с.
12. Негматов Н. Эмблема Рима в живописи Уструшаны и древневосточная мифологическая традиция // *Изв. АН ТаджССР. Отд-ние обществ. наук*. – 1973. – №1. – С. 3-10.
13. Негматов Н. Странствия бунджикатской волчицы / Н. Негматов // *Вокруг света*. – 1973. – №10. – С. 54-56.
14. Негматов Н., Соколовский В.М. «Капитолийская волчица» в Таджикистане и легенды Евразии // *Памятники культуры: Новые открытия: Письменность. Искусство. Археология: Ежегодник*. 1974. – Москва: Наука, 1975. – С. 438-458.

15. Негматов Н. Модагурги капитолӣ / Н. Негматов // Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷилди 4. – Душанбе: Сарред. илмӣи энсик. советии тоҷик, 1983. – С. 440-441.
16. Негматов Н. Н. Материалы к библиографии ученых Таджикистана. – Душанбе: Дониш, 2007. – 162 с.
17. Худжанд. Энциклопедия. – Душанбе: Глав. науч. ред. тадж. энциклопедии, 1999. – 928 с.

REFERENCES:

1. Ziyo Abdulloh. Love of "Capitol Werewolf": Conversation with Academician N. Nematov // Republic. - 2004. September 25.
2. Ziyo Abdulloh. Love of "Capitol Werewolf": Conversation with Academician N. Nematov // Humanities Studies of Central Asia. – 2008. – №7. – PP. 43-47
3. Marofiev S. The History of the Archaeological Discovery of Werewolf Image in Bunjikat // Shahrison Spring. - 2006. - 20-30 December.
4. Ne'matov N. "The Capitoline Wolf" on the Shakhristan Hills // Communist of Tajikistan. – 1967. – October 7
5. Ne'matov N. Once Again about the Roman She-Wolf // Communist of Tajikistan. – 1967. – December 3
6. Ne'matov N. "The Capitoline Wolf" in Tajikistan // Science and Life. – 1968. – No. 1. – PP. 33-34
7. Ne'matov N. The Emblem of Rome in the Painting of Ustrushana // News of the Academy of Sciences of the Tajik SSR. Department of Social Sciences. - 1968. - No. 2. - PP. 21-32.
8. Ne'matov N. Poem in Wood: (Carved Panel and Bundzhikata) // Science and Life. - 1970. - No. 4. - P. 54-55.
9. Ne'matov N. Journey of an Ancient Legend // Komsomol of Tajikistan. - 1970. - 30 Oct.
10. Ne'matov N. Ancient Findings: the Capitoline wolf on the murals of Bunjikat // Soviet Tajikistan. - 1970. - November 13.
11. Ne'matov N.N. Secrets of Istaravshan. - Dushanbe, Irfon 1972. - 52 pp.
12. Ne'matov N.N. The Emblem of Rome in the Painting of Ustrushana and the Ancient Eastern Mythological Tradition // Izv. AN Taj. SSR. Department of Societies. Sci. – 1973. – No. 1. – PP. 3-10.
13. Ne'matov N. Wanderings of the Bundzhikat She-Wolf // Around the World. – 1973. – №10. – PP. 54-56
14. Ne'matov N., Sokolovsky V.M. "The Capitoline Wolf" in Tajikistan and the Legends of Eurasia // Cultural Monuments: New Discoveries: Writing. Art. Archaeology: Yearbook. 1974. – M.: Nauka, 1975. – PP. 438-458.
15. Ne'matov N. "The Capitoline Wolf" // Tajik Soviet encyclopedia. Volume 4. – Dushanbe: Chief-in-editor of scientific Soviet Tajik encyclopedia, 1983. - PP. 440-441.
16. Ne'matov Numan Negmatovich. Materials for the Bibliography of Scientists of Tajikistan. - Dushanbe: Donish, 2007. - 162 pp.
17. Khujand. Encyclopedia. Dushanbe: Chief Scientific Editor of the Taj. Encyclopedia, 1999. – 928 pp.